

KİTAP TANITMA

Bilâl KUŞPINAR

Leaman, Oliver. *An Introduction To Medieval Islamic Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Liverpool Polytechnic'te Felsefe Öğretim Üyesi Oliver Leaman tarafından yazılan *An Introduction to Medieval Islamic Philosophy* (Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş) isimli eser İncilizce olup; Kısaltmalar I - VIII, Önsöz VIII - XI, Giriş (01 - 21), Bölüm I Gazali'nin Felsefeye Hücumu (25 - 120), Bölüm II Pratik Düşüncede Akıl ve Vahy (123 - 201), Bölümlerle ilgili Kaynak eserler (202 - 203), Sözlük (204), Metin İndeksi (205 - 206) ve Genel İndeks (207 - 208)'ten ibarettir.

Önsözde, bu kitabı neden kaleme aldığını gayet açık cümlelerle dile getiren yazar, okuyucuların kitapta sözü edilen eserlere ve filozoflara bizzat müracaat etmelerinin yararlı olacağını; kitabı okurken böyle bir ihtiyacı duyabileceklerini söylemektedir. Kitabın gayesi, sadece İslâm Felsefesinin görüşlerini sergilemek değil, aynı zamanda, ortaçağ İslâm Dünyasında tartışılmış felsefî problemlere ve felsefî akımlara bir ilgi uyandırmaktır. Yazara göre, İslâm felsefesi, bir ilgi sahası olarak, felsefecilerden ziyade oryantalistleri ilgilendirmiştir ki bu üzücü bir hadisedir. Çünkü felsefî tartışma konuları kaybolmuş veya karıştırılmıştır. Bu sebeple, bu kitap, hem oryantalistleri hem de felsefecileri bir dereceye kadar bir araya getirerek, İslâm felsefesinin ilgi alanlarını daha iyi değerlendirme fırsatını verecektir.

Giriş kısmında, Hz. Muhammed (a.s)'ın kısa bir hayatı, vahyin gelişi, hicret olayı, peygamberin vefatından sonra hilâfet seçimindeki ilgi çekici hâdiseler ve İslâm Dünyasının gelişmesi ve genişlemesi, tarihi kaynaklara uygun olarak dile getirilmiştir. İslâmın ilk yıllarında hernekadar Kur'an ve Hadisi anlamada bir takım ihtilâflar oluyorsada, bunlar, İslâm Dünyasına daha sonra Grek'lerden intikal eden felsefî düşünce şekli gibi değildi. Şüphesiz, bu şekil felsefî bir düşünce ilk defa Abbasiler zamanında zuhur etmiştir. (s. 3). Böylece yazar, İslâm felsefesinin felsefî düşünce olarak ortaya çıkış tarihini Abbasiler devrine yani yaklaşık Milâdî 9. asra hasretmektedir. Çünkü bilindiği gibi Halife Me'mun'un M. 832 de

kurduğu Beytül-Hikme, Grek felsefesinin İslâm Dünyasında sistemli ve düzenli bir şekilde başlamasına hatta gelişmesine yardımcı olmuştur. Düşünce olarak değerlendirilip, felsefi düşünceyi sadece Grek felsefesinin boyutları içerisine sınırlandırmadığımızda, İslâm Düşüncesinin 9. asırdan öncelere, hatta hilâfetin son dönemlerine doğru uzandığı görülür.

Yazar, daha sonra Grek felsefesinin İslâm Dünyasına, bu felsefeyi daha önce bünyesinde assimile eden Hıristiyanlık vasıtasıyla geçtiğini söylemektedir. (s. 4). Çünkü Hıristiyanlar dinlerinin akli temellerini Grek felsefesi vasıtasıyla korumaya ve geliştirmeye çalışmışlardı. Meselâ, doğuda St. Basil, Batıda ise St. Augustine, dini münakaşalarında Grek felsefesinin temel kavramlarını kullanmışlardı .

Giriş bölümünün ilerleyen sayfelerinde yazar, «FELSEFE-KELÂM» münasebetlerine girmekte, bu iki ilmin, arasındaki farka değinerek, İbn Haldun ve Gazali'nin bu konudaki görüşlerini zikrettikten sonra Eşari ve Mutezile ekollerini akıl platformunda değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Oliver Leaman'a göre, Mutezile, hernekadar, temel kavramlarının bazılarını felsefeden elde etmesine rağmen, felsefeye Eşari'den daha yakın olduğu söylenemez. Her iki grubun müşterek yönü, dini anlarken akli kullanmaları; her iki tarafın reddettiği ilke ise; dini, Grek felsefesinden özellikle de Aristo felsefesinden elde edilen mefhumlarla analiz edilebileceği konusudur. Yani felsefi kavramları, dini anlamada faydalı telakki etmiyorlardı. Fakat felsefeyi reddederken de akli reddetmiyorlardı. Çünkü, Kur'an'ın «düşünmeyi ve akli kullanmayı» tavsiye eden ayetlerle dolu olduğunu biliyorlardı. (s. 12).

Yazar, ilk dönemlerde İslâm âlimlerinin Grek felsefesine istekli olarak neden sarılmadıkları sorusuna cevapları getirmektedir: Birincisi, felsefenin işgal etmek istediği saha önceden kelâm, dil ve hukuk konularıyla doldurulmuştu. İkincisi, felsefenin takdir gören yorum ve sonuçları, çoğu kez İslâm Kelâmının en önemli ilkelerine karşı olup, uymuyordu. Üçüncüsü, felsefe, özde yabancı bir düşünce şekliydi. Sonuncu olarak da, felsefe, İslâm Dünyasına Hıristiyan toplumu sayesinde girdiği için menşei itibarıyla yabancıydı (ss. 13 - 14).

Kitabın muhtevası iki geniş ve önemli sahaya hasredilmektedir: Birincisi, Üç konuda (Dünyanın Kıdemi, Allah'ın cüzleri bilmemesi, Haşrin Cismani olmayışı) Gazali'nin filozoflara yaptığı hücumu, Aristo, Farabi ve İbn Sina'nın felsefelerini tahlil ederek ortaya koymak ve sonra İbn Rüş'tün dinle Aristo metafiziğini nasıl birleştirdiğini göstermek, İkincisi ise, Ahlak felsefesinde, akıl ile vahy arasındaki ihtilaflara dikkatleri çekip özellikle insan saadetini teşkil eden konuları ele alıp incelemektir. (s. 17).

Bölüm I Gazali'nin Felsefeye Hücumu

(1) Allah Dünyayı nasıl Yarattı?

Bu başlık altında, Oliver Leaman, «dünyanın hakikati ve yaratılışı» konusunda Kur'an-ı Kerim'den ayetler getirdikten sonra, başlıca şu meseleleri ele alıp incelemektedir :

— Dünya nasıl yaratıldı? Neden yaratıldı? Yoktan mı?

— *Yok* kelimesinden (Min ğayri şeyin) ne anlaşılmalıdır? (a) Kelime anlamında, yoktan yarattı. (b) Kelime anlamı dışında, «hiçbir şeyle», «yok ile» yani «hiçbir gaye ve amaç olmaksızın» yarattı, anlamına gelmekte. (s. 27).

— Dünyanın yaratılışını bir zaman noktasıyla başlatabilir miyiz?

— Bu konuda dinlerin görüşü nedir? (İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik) Dinler genelde dünyanın yoktan yaratıldığını benimserlerken, felsefeciler neden bundan farklı bir görüş ileri sürdüler? Yazara göre, bunun mümkün olan cevaplarından biri şu olabilir: «Felsefecilerin, bu konuda, tamamen Aristo'yu köle gibi takip etmelerindedir.» (s. 28).

Bundan sonra, Leaman, Farabi ve İbn Sina'ya göre, Dünyanın yaratılışını ele alıp incelerken, «Allah'ın âlemde sebepsiz tek varlık» olduğu şeklinde başlayan Causality (Nedensellik) teorisi ile, Vacib el-Vucûd, Mümteni' ve İmkan doktrinlerini genişçe, felsefî izah ve yorumlarla aydınlatmaya çalışır. (ss. 28 - 32). Şüphesiz, bu konuları, temelde Aristo ve Eflatun'a bağlayarak ve onlardan iktibaslar yaparak inceleyen Leaman, Gazali ve İbn Rüş'tün bu konudaki görüşlerini geçer. Dayandığı temel eserler, Gazali'nin «Tehafütü'l-Felâsife»si ile «el-Munkiz Mine'd-Dalâl», İbn Rüş'tün de, «Tehafüt-et-Tehafüt»üdür. Yazara göre, Gazali, şu noktayı ima etmektedir: Felsefeciler, doktrinlerinin haddi zatında farklı olduklarını bildikleri halde, din ile tamamen uyum içerisinde olduğunu iddia edip, kendi gerçek görüşleri doğrultusunda dinî metinleri kamufle ederek kullanmışlardır. (s. 39).

«Dünya yaratılmadan önce Allah vardı; Allah hür iradesiyle dünyayı daha sonraki bir zamanda yarattı» şeklindeki Gazali ve Mütakellimun'un görüşünü peyder pey veren yazar, özellikle, «sebepler zinciri (s. 46)», «Allah'ın İrade Sıfatı (s. 45)», «Aristo'nun zaman kavramı», İbn Rüş'te Zamanın Yaratılışı teorisi (ss. 47-9), «Doluluk Prensibi (s. 51)» vb. konulara değinir ve bunları tarihî seyri içerisinde analiz eder ve kendi görüşünü vermekten sakınır. Ancak, Gazali'nin felsefecileri, deterministik ve kadim bir dünya ile beraber Allah'ı düşünmeleri sebebiyle Allah'ın kudretini nasıl sınırlandırdıklarını ortaya koyarken kesinlikle başarılı oldu-

ğunu söyleyen yazar, aynı zamanda İbn Rüş'tün görüşlerini de «takdire şayan» diye tavsif eder. (s. 58).

«Musa İbn Meymun ve Yaratılış Problemi» başlığı altında, İbn Meymun'un ortaya koyduğu nazariyelerin felsefî olmaktan ziyade kelâmî olduğunu söyleyerek izaha başlayan Leaman, onun, «Allah ile mahlukatı arasında» büyük fark olduğunu ileri süren görüşünü tahlil ederek, sûdur teorisinden nasıl uzaklaşmaya çalıştığını göstermeye çalışır. (ss. 59 - 74).

Bu bölümün son kısmında, «Yaratılış ve Nedensellik'in Mahiyeti üzerindeki İhtilâflar» başlığı altında, yazar, Aristo'nun kuvve (potentiality) ve fiil (actuality) ayırımına, kelâmcıların, arazlar ve atomlar teorisiyle nasıl karşı çıktıklarını ele alarak, Gazali ve İbn Rüş'tün 'Nedensellik' doktrinini üzerindeki görüşlerini mantıkî bir formda inceler ve Gazali'nin düşünce tarihine büyük bir katkıda bulunduğunu söyler. (ss. 74 - 86).

(2) Ölümsüzlük ve Faal Akıl :

Gazali'nin, «ahiretteki dirilişin sadece ruhî olmayıp aynı zamanda bedenî olacağı» konusundaki felsefecilere karşı olan reddiyelerini zikrederek bu konuya giren Oliver Leaman, «Aristo'da ruh görüşü» ile «faal akıl» görüşünü ele alır ve bu kavramların İslâm felsefesine nasıl girip geliştiğini felsefecilerin ileri sürdükleri kozmolojik bir sistem içerisinde açıklamaya çalışır. Daha sonra sırasıyla, Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüş't ve Musa ibn Meymun'un «ruh», «faal akıl», «ölüm», «beden-ruh ilişkisi», ve «ruhun ölümsüzlüğü» gibi konularda neler söylediklerini ortaya koyarak şu sonuca ulaşır: «Şüphesiz, yukarıda görüşlerini sunduğumuz filozoflar, «öbür dünya» ve «ölümsüzlük»le ilgili dinî nazariyelerin zahiri yorumlarını birleştirmede çok güçlük çektiler... Dinî noktadan, Gazali, ruh ve ruhun bedenle münasebeti konusunda Aristocu yorumları tekfir olarak nitelendirmede haklıdır...» (ss. 87 - 107).

(3) Allah Cüzleri Bilebilir mi?

Bu konu işlenirken, Kur'an-ı Kerim'deki, Allah'ın ilmine dair ayetlerden birkaçı verilerek, felsefecilerin, Allah'ın bilgisiyle, insanın bilgisini kesin bir çizgiyle nasıl ayırdıkları gösterilmektedir. Böyle bir ayırımda, dikkatler, «zaman ve mekanla sınırlı bir varlık olan insanla, bunlardan münezze olan Âlim-i Mutlak olan Allah'ın» bilgi ve bilmelerinin ayrı ayrı platformu teşkil ettiğine çekilmektedir. (ss. 108 - 120).

Bölüm II Pratik Düşüncede Akıl ve Vahy

(4) Dinî Ahlak Objektif mi yoksa Subjektif mi?

Bu bölümde, Ahlâk kanunlarının menşeinin ne olduğu tesbit edilme-

ye çalışılmaktadır. Bunun için de İslâm Tarihindeki iki önemli ekolün görüşlerine yer verilmektedir. Bu iki ekolden birincisi, isminden de anlaşılacağı gibi, akli esas alan *Akılçılar (Rey Ehli)*; diğeri ise vahyi esas alan *Nakilciler (Nas ehli)*; başka bir tabirle, Rasyonalistler ve Gelenekçiler'dir. Bu iki ekolün görüşleri, enine-boyuna incelenip, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerden getirdikleri delillere yer verilmektedir. Ancak bu bölüm, yazarın çoğu kez ictibaslarla da gösterdiği gibi, George Hourani'nin «Etişikal Presuppositions of the Qur'an» (Kur'an'ın ahlâkî prensipleri) isimli araştırmasından istifade edilerek hazırlanmıştır.

Daha sonra «Adalet» ve «Zulm», «husün» ve «Kubuh», «hayır» ve «Şer», «iyi» ve «Kötü» vb. kavramlar (s. 127), «Gazali'ye göre Aklın dört faydası ve Tasavvuf-Ahlak uyumu» (ss. 130 - 141), «Gazali'nin ahlâkî irade ile Mutezile'nin bu görüşün aksine geliştirdiği ahlâk teorisi» (ss. 136 - 140), «felsefecilere göre, akılla, genel ahlâkî prensiplerin tesbit edilebileceği hususu» ve bu konuların çeşitli filozoflara göre işlenişleri (ss. 141-165) ele alınıp incelenmektedir.

(5) Saadet, Felsefe ve Toplum :

Bu bölümde ana konu, Saadet-Felsefe; Felsefe-Din ilişkisidir. Bilindiği gibi, filozoflara göre, nazari düşünce yani Hikmet (Sophia) insan öğlunun en yüce faaliyeti olup, mutluluğumuz da bu faaliyette yatmaktadır. Bu noktadan hareketle, Eflatun ve Aristo'da Hikmet kavramı ve Mutlulukla olan ilişkisi, özellikle Aristo'nun Nicomechan Ethics ve Eudemian Ethics eserlerine müracaat edilerek ele alındıktan sonra, aynı ilişkinin Farabi'de nasıl olduğu anlatılmaktadır. Ana fikir şudur: «Filozofun anladığı mutluluk, hem sosyal, hem dinî, hem de nazari erdemleri içine alan mutluluktur... Bu nokta İbn Rüşd'ün meşhur iddiasıyla tekid edilmektedir: Felsefe ile Dinin gayeleri arasında fark yoktur. Çünkü her ikisi de saadet ve hakikate ulaşmak ister...» (s. 169).

(6) İslâm Felsefesi Nasıl Okunmalı?

Oliver Leaman, kitabının bu son bölümünde, bir netice elde etmeden önce İslâm felsefesinin nasıl okunacağı ve İslâm filozoflarının eserlerinin nasıl incelenebileceği bilinmelidir görüşünü ileri sürerek, bunun için ilk adımın Eflatun'dan başlamak olduğunu söylemektedir. Yani İslâm Felsefesini öğrenmenin ilk adımı Eflatun'dur, diyen yazar, İslâm Felsefesini yorumlamanın belli bir şekli (mutlaka) vardır demektedir. Burada metinlerin her zaman esoterik (batınî) yorumlarla çözülemeyeceği görüşü savunulmaktadır. (s. 199). Bir metne şu sorular sorulmalıdır: İçerisindeki felsefi meseleler ve getirilen yorumlar geçerli mi? Bu yorumlar, yazarın

diğer getirdiği yorumlarla uyum içerisinde midir? Bu metinler, ilgili kavram ve mefhumları anlamamıza katkı sağlıyor mu? İlgili çekici mi? Şayet, bu sorularla herhangi bir gelişme sağlayamazsak, o takdirde, metnin yazılış şekline dair başka sorular sorabiliriz.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu kitap, Ortaçağ İslâm Dünyasında tartışılmış felsefî problemleri, hem felsefî hem de kronolojik bir açıdan ele alıp incelemektedir. İslâm Felsefesi sahasında çalışan kimselere yararlı sayılabilen eserlerin arasına katabileceğimiz, Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş isimli bu kitap, «dünyanın yaratılışı», «Ruhun Ölümsüzlüğü», «Ahlakın Mahiyeti» vb. konuları Akıl-Vahy münasebeti içerisinde ele alıp, Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşd ve Musa İbn Meymun'la beraber Eflatun ve Aristo gibi filozofların söz konusu edilen bu problemlere getirdikleri delil ve yorumları felsefî bir metodla ortaya koymaktadır .